

I. Etika jako věda

V této kapitole půjde o to vymezit místo informační etiky v systému lidského poznání. Je zřejmé, že informační etika je jistým druhem etiky obecné, vnímáme-li obecnou etiku jako rodový pojem. Obecná etika je pak určitá vědní disciplína. Toto zařazení nás přivádí k následujícím otázkám. Co je to věda? Jak můžeme vědu klasifikovat? Jaké místo mezi vědami zaujímá etika? Čím je etika?

I.1 Věda

Věda etymologicky souvisí se slovesem vědět. Co to znamená vědět? Tradiční pojetí vědění říká, že vědění je zdůvodněné pravdivé přesvědčení. Přesvědčení je určitý vztah poznávajícího subjektu (např. člověka) k tvrzení o realitě. Můžeme být například přesvědčeni o tom, že platí premisa „nelegální stahování filmů není špatné“. Věděním se takové přesvědčení stává tehdy, když (1) toto tvrzení koresponduje s realitou, když odpovídá faktickému stavu věcí,¹ neboli když je pravdivé, (2) když vznik tohoto přesvědčení je vyvolán dobrými důvody, tj. toto tvrzení je zdůvodněné. Ne, každé pravdivé tvrzení o realitě je věděním. Je možné, že jsme přesvědčeni o platnosti určitého tvrzení a ono skutečně platí, nicméně ještě není možné říct, že máme vědění (zde bychom hovořili maximálně o pravdivém mínění). Pravdivé přesvědčení se stává věděním až tehdy, když existují dobré důvody, abychom dané přesvědčení zastávali.

Obecně vzato věda jako taková je systémem vědění, tedy zdůvodněných pravdivých přesvědčení o určité oblasti. Je definována svým předmětem, tedy čím se zabývá, a metodou, tedy, jak ke zkoumání předmětu přistupuje. Zabývá se realitou (svými předměty), o této realitě získává pravdivá přesvědčení, tj. tvrzení, která s realitou korespondují, a tato tvrzení má dobře zdůvodněná prostřednictvím metod, které užívá. Má-li být etika vědou, pak je nezbytné, aby byla schopna poznávat určitou jasně definovanou část reality, aby byla schopna dosahovat poznatků, které s touto částí reality korespondují, a aby byla schopna tyto poznatky prostřednictvím svých metod vykazovat jako dobře zdůvodněné, popřípadě jisté. Obecně je předmětem etiky jednání jako činnost vycházející z rozumného posouzení situace a ze svobodného rozhodnutí vůle. Její metodou je racionální analýza, která dospívá s využitím argumentace k jistým závěrům. Uvedme si malý příklad takové racionální argumentace, díky níž etika získává jistotu.

1. Lidský život začíná početím (vědecký fakt).
2. Zygota, embryo, plod je nenarozený člověk.
3. Nenarozený člověk není zatížen žádnou osobní vinou.
4. Umělý potrat je úmyslné zabití nevinného člověka.
5. Úmyslné zabití nevinného je skutková podstata vraždy.
6. Umělý potrat je vražda.
7. Vražda je vždy mravně nedovolená (konsensus lidstva, Listina základních práv a svobod, zákony jednotlivých států).

¹ Někteří filozofové tvrdí, že tzv. preskriptivní věty, tedy věty v rozkazovací způsobu, kterými se zabývá etika, nemají žádný korelát v realitě. Ten mají pouze věty deskriptivní, tedy věty způsobu oznamovacího. Stanislav Sousedík (2006) však ukazuje, že dané způsoby vět jsou vzájemně převoditelné. Preskriptivní „Otevři okno“ lze převést na „Je dobré otevřít okno“, „Nezabiješ“ na „Vražda je špatná“ atd.

8. Umělý potrat je vždy mravně nedovolený.

Uvedená argumentace zjednáva jasno v otázkách dovolenosti umělého potratu. Etika zde s oporou v dalších disciplínách dospívá k jistým závěrům. Skutečnost, že řada lidí tuto argumentaci nechce přijmout, nespočívá v jejích slabinách, ale spíše v psychologické snaze racionalizovat špatné skutky, které se vyskytují téměř v každé rodině, jakož i odmítnutí nést přirozené důsledky sexuálního chování. Proto filosofové navzdory konsensu přírodních věd napadají premisu 1 – stanovují jiné, neudržitelné počátky lidského života, nebo premisu 7, když tvrdí, že neexistuje obecné pravidlo vždy zakazující úmyslné zabití nevinného člověka. Vědecky jsou neúspěšní, politicky zatím nikoliv.

Vidíme tedy, že etika má svůj předmět a metodu, jejímž prostřednictvím je schopna dosahovat dobře zdůvodněných záměrů. Můžeme tedy konstatovat, že etika je věda.

I.2 Jakým druhem vědy je etika?

Standardně se vědy z pragmatických důvodů dělí na přírodní, sociální a humanitní (k čemuž se ještě občas přidávají vědy o umění, popřípadě vědy technické). Různé etické školy by mohly být zařazeny do různých kategorií – například věda, která zkoumá biologické předpoklady morálky, spadá nejvíce pod vědy přírodní, věda, která se zabývá morálkou jako společenským konstruktem, patří k vědám sociálním, a věda, která zkoumá jednání jako akty individuálního člověka, má nejbliže k vědám humanitním. Náš pohled na danou problematiku má nejbliže k chápání etiky jako vědy humanitní, protože dle našeho názoru etika řeší zejména jednání člověka s člověkem. Nicméně skutečnost, že je možné narazit na etickou diskuzi ve všech zmíněných oblastech vědy, svědčí o tom, že předmět etiky je pravděpodobně interdisciplinární.

Z hlediska předmětu, tedy reality, kterou věda zkoumá, můžeme vědy dělit na univerzální a speciální. Univerzální vědy zkoumají realitu jako celek prostřednictvím celku adekvátních metod, kam můžeme zařadit každou metodu, která je racionální, tj. opírá se o rozum. K univerzálním disciplínám se řadí zejména teologie a filosofie. Speciální vědy se zabývají určitou přesně vymezenou částí reality (jsou tematicky redukovány), které odpovídá určitá metoda (jsou metodologicky abstraktní). Speciální vědou (reálnou) je například biologie, její předmět je vymezen pojmem „život“, zabývá se tedy živými jsovcy, její hlavní metoda je především indukce. Speciální vědou (formální) je i matematika, která se zabývá abstraktně kvantitativní stránkou reality, jejím předmětem je „číslo“ a základní metodou dedukce.

Uvažujeme-li o tom, ke kterým vědám etika patří, je třeba si nyní načrtnout, čím se vlastně etika zabývá. Obecně se dá říci, že etika zkoumá jednání z hlediska jeho správnosti či špatnosti. Jednání je pak chápáno jako činnost založená na rozumovém poznání a svobodném rozhodnutí. Jednat může Bůh, andělé, lidé, inteligentní mimozemšťané, pokud existují, ale jednat nemohou zvířata, rostliny, nerosty či stroje, protože postrádají inteligenci a svobodu vůle (o tzv. umělé inteligenci a o tom, zda jde o skutečnou inteligenci nebo o nápodobu inteligence budeme hovořit dále). Jednání je tedy samozřejmě něčím specifickým – ne všechna jsovcna mohou jednat. Na druhé straně je však jednání zaměřeno k libovolné části reality, můžeme-li jednat, můžeme jednat se vším, co je. Je možné jednat vůči Bohu, vůči andělům, vůči neživé přírodě, vůči živé přírodě, vůči lidem, vůči lidské společnosti – žádná část reality není vyloučena z prostoru našeho jednání (tradiční etika obvykle řeší zejména jednání vůči Bohu jako nejdokonalejší bytosti a vůči lidem jakožto vědomím a svobodnou vůlí nadaným tvorům). Abychom mohli jednat, je třeba poznávat rozumem, co je správné a nesprávné, a rozumově můžeme uchopit libovolnou část reality. Lze tedy říci, že pokud bychom definovali etiku jako vědu o jednání jako specifické činnosti, byla by vědou speciální (šlo by patrně o jistou psychologii

jednání). Pokud ji chápeme jako vědu o jednání s něčím, pak je vědou univerzální (filosofií). Z hlediska předmětu můžeme rozdělit etiku na obecnou (zabývá se jednáním jako takovým vzhledem k jakékoli části reality) a etiku speciální (aplikovanou), která řeší jednání v konkrétní části reality. Tradičně chápaná informační etika je etikou aplikovanou, nicméně Floridiho pojetí informační etiky jako makroetiky můžeme vnímat jako etiku obecnou.

Podívejme se na místo etiky v různých filosofických systémech. Aristoteles dělil vědy na teoretické, praktické a produktivní podle toho, jakou specifickou činností se zabývají. Teoretické vědy se věnují čistému poznání pro poznání, praktické vědy získávají poznání za účelem jednání a produktivní vědy provozují poznání kvůli tvoření, tj. produkci určitých artefaktů. Podle Aristotela je účelem jednání zdokonalování jednajícího, o čemž budeme mluvit, až se budeme zabývat etikou ctností. U Aristotela je etika jedna z praktických věd. Zatímco druhé dvě – ekonomie a politika se etablovaly jako samostatné vědecké disciplíny -, etika zůstává filosofií, a tedy univerzální vědou.

Stoikové dělili vědy podle různých řádů myšlení. Protože se myšlení projevuje ve vědě, odpovídají různým řádům myšlení různé vědy. Můžeme je vyjádřit prostřednictvím následující tabulky.

Řád, který rozum nevytváří, ale pouze zkoumá (např. řád přírodních věcí)	filosofie přírody
Řád, který rozum vytváří při myšlení (např. řád mezi pojmy a znaky pro pojmy)	racionální filosofie
Řád, který rozum vytváří v aktech vůle	morální filosofie

Tabulka 7. Vědy podle řádů poznání (Machula, 2005a, s. 18)

Řád, který rozum nevytváří, ale pouze zkoumá (např. řád přírodních věcí) filosofie přírody
 Řád, který rozum vytváří při myšlení (např. řád mezi pojmy a znaky pro pojmy) racionální filosofie
 Řád, který rozum vytváří v aktech vůle morální filosofie

Vidíme, že etika (morální filosofie) tu zabírá jednu z kategorií filosofie a také to, že svobodná vůle je předpokladem toho, abychom mohli uvažovat o jednání, a tedy o etice.

Immanuel Kant vymezuje v Kritice čistého rozumu úkoly pomocí tří otázek:

- Co mohu vědět?
- Co mám činit?
- V co mohu doufat?

Na první otázku odpovídá epistemologie, na druhou etika a na třetí filosofie náboženství. I zde vidíme jasnou konstituci etiky jako filosofické disciplíny.

I.3 Etika jako věda o morálce

Etika ovšem není úplně definována tím, že ji zařadíme k vědám o jednání. Jak bylo výše naznačeno, jde o vědu o jednání z hlediska jeho správnosti či nesprávnosti. Správnost či nesprávnost jednání určuje morálka, kterou můžeme definovat jako soubor norem, pravidel či principů, jak jednat. Etiku můžeme charakterizovat jako vědu o morálce, tedy o tom, co je na základě určitých norem považováno za správné či nesprávné jednání.

Morálku lze vnímat ze čtyř odlišných stanovisek. Podle prvního je morálka založena na objektivních, neměnných principech, které jsou dány autoritou člověka přesahující (tou autoritou mohou být bohové, Bůh nebo evoluce). V tomto smyslu hovoříme o tzv. heteronomní morálce, neboť člověk si ji sám neukládá, ale je mu uložena. Její dodržování je podmíněno odměnou či trestem.

Druhé pojetí představuje morálku jako uloženou lidským rozumem oproštěným od zájmů, pocitů libosti a nelibosti a veškeré zkušenosti, taková morálka je kategorická, nepodmíněná odměnou či trestem a je ve vlastním slova smyslu autonomní – člověk si ji svobodně ukládá sám.

Podle třetího pohledu existuje morálka jako člověkem a lidskou společností zkonstruovaná sada přesvědčení a norem, která jsou relativní vzhledem k určité epoše a společenské situaci. Takovou morálku můžeme považovat za pozitivní, je to dějinný výtvor lidské společnosti, není tím, co by mělo být, ale spíše tím, o čem si lidé myslí, že by mělo být, a čím se řídí či neřídí v praktických situacích (tato morálka může být zdůvodňována jak vyšší autoritou, tak autonomií, může obsahovat prvky heteronomní i autonomní, ale jde hlavně účelový konstrukt, který lidem nějak více či méně dobře pomáhá koordinovat život ve společnosti). Lidé, kteří tímto způsobem pojmají morálku, jsou ochotni odstraňovat zásady, které považují za předsudečné, neboť morálka je výtvor, který slouží lidstvu a lidstvo má právo s ní naložit, jak uzná za vhodné.

Čtvrté pojetí spočívá v přesvědčení, že neexistují univerzální pravidla, principy a normy a že každé morální hodnocení je třeba posuzovat v rámci zcela konkrétní a jedinečné situace (hovoříme o tzv. situační etice).

Heteronomní morálku můžeme považovat za nebezpečnou v tom smyslu, že za autoritu může být považován někdo, kdo jí ve skutečnosti není, a této morálky může být užíváno k manipulacím i proto, že heteronomní morálka je obvykle spjata se sankcemi. Pokusy o autonomní morálku na druhé straně mohou vést k naprosté mravní libovůli (o které mimochodem hovoří Bible v knize Genesis), je-li člověk tím, kdo si ukládá zákon, může si uložit cokoli, neboť Kantův požadavek používat při její konstrukci čistý rozum neovlivněný libostí a nelibostí, lidskými zájmy a podobně považujeme za utopický. Pozitivní morálka obsahuje řadu zřetelně chybných přesvědčení a předsudků (můžeme jmenovat například na západě všeobecně přijímaný názor, že žena má právo nechat zabít své nenarozené dítě). Nakonec situační etika trpí zjevným vnitřním rozparem: jako obecné pravidlo ukládá přesvědčení, že žádná obecná pravidla neexistují.

Máme za to, že existuje univerzální, z hlediska člověka jako zákonodárce heteronomní morálka, která ale díky aktům svědomí je člověkem zvnitřněna jako jeho autonomní morálka. Více o ní budeme hovořit, až se budeme zabývat etikou přirozeného zákona.

II. Struktura jednání

V této kapitole se zabýváme strukturou skutku a klasifikací etiky. Odpovídáme na otázku: jaké složky existují v procesu jednání, jak jednání ovlivňují a jak na tomto základě můžeme rozdělit různé druhy etiky?

V zásadě můžeme v jednání rozlišit: subjekt, objekt, úmysl, skutek, okolnosti, důsledky.

II.1 Subjekt a objekt

Subjektem je ten, kdo jedná, objektem ten, vůči komu je jednáno. Etiku zdůrazňující subjekt můžeme označit za „činnou“, zatímco etiku zaměřenou na objekt za „trpnou“. Deontologická etika (viz níže) zaměřená na subjekt zdůrazňuje povinnost, zatímco ta, zabývající se více objektem hovoří především o právech. Floridiho informační etika je primárně etikou „trpnou“.

Podle tradiční etiky jsou subjektem a objektem jednání osoby. Osoba je považována za nejvyšší projev bytí. Klasicky je definována jako individuum rozumové přirozenosti. Individuum neboli substance je jsoucno, které existuje samo o sobě, tj. nenachází se v ničem jiném, jen samo v sobě. Ne, každé individuum je osobou. Například moje kočka je individuum, ale nikoliv osoba. Osoba je takové individuum, které je nadané vědomím sama sebe. Dá se říci, že je o sobě a ví o sobě. Tradiční deontologická etika říká, že povinnosti a práva mají jen osoby. Například varianta Kantova kategorického imperativu, která říká, že druhý člověk se nikdy nesmí stát pouhým prostředkem jednání, ale musí být vždy cílem, je typický příklad principu respektující práva osoby.

Různé novější etické směry nejsou tak striktní v požadavku, že jak subjekt, tak objekt jednání musí být osoby. Například environmentální etika říká, že objektem jednání, může být životní prostředí, biocentrická etika se snaží připsat práva všem živým tvorům, ontocentrická etika zdůrazňuje zodpovědnost člověka k celému univerzu. I pokud jde o subjekt jednání, zdá se, že se hranice začínají posouvat. Floridi rozlišuje mezi responsibility, kterou mají osoby, a accountability, kterou mají jiná jsoucna. Umělá inteligence je schopna jednat tak, že to má dobré či špatné důsledky pro osoby. Měla by být schopna dělat správná rozhodnutí. Je považována za jednající subjekt.

V tomto ohledu je velmi důležité rozhodnout, zda umělá inteligence je skutečná inteligence a robota můžeme nazývat individuem rozumové přirozenosti, nebo je umělá inteligence spíše určitou nápodobou inteligence skutečné. Je důležité vědět, jestli robot o sobě ví, nebo jen vykazuje takové chování, jakoby o sobě věděl. Problém je, že standardní metoda – Turingův test, podle kterého inteligenci, mysl můžeme připsat i strojům, když nelze rozeznat, zda člověk komunikuje s člověkem či strojem, nám na to nemůže dát odpověď. Jak ukazuje Searle v experimentu čínské pokoje, stejné a nerozeznatelné výstupy může poskytovat inteligentní agent, který ví, o čem komunikuje, jako i neinteligentní stroj pracující pouze v rámci určitých pravidel. Pokud je umělá inteligence pouze nápodobou inteligence skutečné, pak odpovědnost za její jednání nenesou stroj sám, ale jeho tvůrce, který jej vybavil určitými algoritmy.

Dle našeho názoru subjektem jednání mohou být jen skutečné osoby, objektem jednání, pak osoby i jiná jsoucna, vůči kterým ovšem máme jiný typ odpovědnosti než vůči osobám (například nemusí být pro nás vždy cílem), a platí, že osoby mají přednost před jinými entitami.

Osoba je subjektem jednání právě proto, že k jednání je potřeba rozumového poznání a svobody vůle.

II.1.1 Rozum a vůle jako předpoklady pro jednání

Rozum. Rozum je schopnost subjektu postihovat podstaty věcí prostřednictvím obecných pojmů. K poznání dochází lidský rozum pomocí tří operací: postřehu (intuice), soudu a úsudku. Postřehem rozum abstrahuje od neesenčních známek jednotlivých věcí a postihuje to, co je pro věc konstitutivní a nutné, čímž vzniká obecný pojem. Tím se liší od smyslů, které poznávají jen předměty v jejich konkrétnosti. Skládání a dělení pojmů se nazývá soudem. Prostřednictvím soudu se srovnávají dva pojmy. Soud je elementární logický útvar, který má pravdivostní hodnotu. Soudem přidělujeme obsah pojmu na místě predikátu prostřednictvím obsahu pojmu na místě subjektu všem členům

rozsahu subjektu. Postupu, kterým se ze známých soudů (premis) vyvozuje soud dříve rozumu neznámý (závěr), se nazývá úsudek neboli sylogismus. Můžeme si pro příklad uvést následující sylogismus:

Všichni lidé mají právo na život.

Avšak lidské embryo je člověk.

Lidské embryo má právo na život.

Rozlišuje se teoretický a praktický rozum. Zatímco cílem teoretického rozumu je samotné poznání, cílem praktického je poznání za účelem jednání – teoretický rozum konstatuje, praktický příkazuje. Rozum vlastní základní principy poznání, které používá při konkrétních myšlenkových postupech. Prvním principem teoretického rozumu je princip sporu, podle kterého nelze, aby platilo tvrzení i jeho negace ve stejném ohledu a zároveň. Prvním principem praktického rozumu je tzv. synderesis, podle které je třeba dobro konat a zlu se vyhýbat. Aplikace principu, zákona, normy na jednání je úkon praktického rozumu, který se nazývá soudem svědomí. S využitím syndereze může vypadat takto:

Dobro je třeba konat a zlu se vyhýbat.

Avšak krádež je zlo.

Nesmím tedy nelegálně stahovat (krást) filmy.

Ve skutečnosti by tento sylogismus byl několikanásobný, kde by bylo třeba argumentů pro ztotožnění krádeže a nelegálního stahování filmů – užíval by tedy i norem nižšího řádu.

Ve filosofii existují směry, které popírají rozdíl mezi smyslovým a rozumovým poznáním. Jde například o senzualismus. Podle něj jednoduché ideje vznikají působením předmětů na smysly a složité ideje skládáním jednoduchých idejí na základě asociačního zákona. Podle sensualismu nemůže poznání překročit smyslovou zkušenost.

Tento názor je však vnitřně rozporný, protože senzualisté to, co nám neposkytuje smyslová zkušenost, ve svých úvahách plně užívají. Kupříkladu zákon kauzality, který smysly není postřehnutelný, sensualisté plně užívají ve svých úvahách, a to i tehdy, když jej jako David Hume explicitně odmítají. Pro vnitřní rozpor je třeba sensualismus odmítnout.

Vůle. Vůle je schopnost určovat jednání na základě rozumového poznání. Obecným předmětem vůle je dobro, které je jako definováno jako to, co je žádoucí. Vůle je pak schopnost subjektu zaměřit se k dobru, dobro žádat. Vůle je sama motorem žádání není v tomto ohledu ničím determinována, předmět žádání vůli předkládá rozum jako cíl.

Atributem (nutnou vlastností) vůle je svoboda, což je v nejširším slova smyslu indiferentnost, tj. negace určení. Schopnost být či nebýt činný či být či nebýt činný tak či onak je aktivní nedeterminovanost. Vnitřní aktivní nedeterminovanost je absence vnitřního nucení jednat tak či onak. Vlastní svoboda vůle je vnitřní aktivní nedeterminovanost, díky níž může vůle jednat či nejednat, jsou-li dány podmínky k jednání.

Akt rozhodování podle sv. Tomáše[5] zahrnuje dvanáct kroků, šest ze strany vůle a šest ze strany rozumu.[6] Když rozum postřehne dobro, ve vůli vznikne sklon k tomuto dobru (prosté chtění). Na základě zalíbení vůle pohne rozum, aby posoudil (soud), zda jde o dobro a zda je dosažitelné. Je-li soud rozumu kladný, determinuje vůli, aby se na toto dobro zaměřila (záměr) jako ke svému cíli. Tím je rozum přiveden k rozvaze o potřebných prostředcích k dosažení dobra. S nimi vůle vyslovuje svůj

souhlas. Souhlasem je rozum přiveden k posouzení prostředků. Soudem rozumu je vůle determinována k volbě, volbou vůle pohne rozum k příkazu užití těchto prostředků. Vůle pak hýbe (aktivní užití) mohutnosti, aby prostředků užívaly, rozum je vůlí hýbán (pasivní užití).

Je-li však předmětem vůle dobro, jak je možné, že se někdy může přiklonit ke zlu? U člověka jako tělesně-duchovní bytosti existuje poznávací a žádací složka na dvou úrovních – smyslové a rozumové. Na smyslové úrovni jde o smyslové poznání a smyslovou snaživost, na rozumové úrovni o rozum a vůli. Člověk může jednat zle proto, že smyslová snaživost, která je žádací složkou psychiky na smyslové úrovni, může někdy porazit vůli tak, že ona je svedena k tomu, aby jednala zle v souladu se smyslovou snaživostí.

Smyslové poznání a smyslová snaživost na vůli působí prostřednictvím rozumu.[3] Vůle naopak může ovlivňovat smyslovou snaživost a působit tak, že přikáže fantazii smyslově reprezentovat nějaké duchovní dobro. Ve vztahu ke smyslové snaživosti se vůle může nacházet ve třech stavech: 1) ve stavu duchovního pokoje, kdy smyslová snaživost i vůle jsou spolu v souladu a směřují k mravnímu dobru, 2) ve stavu duchovní vyprahlosti, kdy smyslová snaživost k dobru, k němuž směřuje vůle, pohybuje jen ochabě, 3) ve stavu duchovního boje, kdy vůle a smyslová snaživost jsou ve vzájemném rozporu. Zápas, který svádí vůle se smyslovou žádostivostí, která v křesťanském pohledu kvůli porušení lidské přirozenosti často ovládá vyšší složky duše, popisuje sv. Pavel:

Nepoznávám se ve svých skutcích; vždyť nedělám to, co chci, nýbrž to, co nenávídím. Jestliže však to, co dělám, je proti mé vůli, pak souhlasím se zákonem a uznávám, že je dobrý. Pak to vlastně nejsem já, kdo jedná špatně, ale hřích, který je ve mně. Víť totiž, že ve mně, to jest v mé lidské přirozenosti, nepřebývá dobro. Chtít dobro, to dokážu, ale vykonat už ne. Vždyť nečiním dobro, které chci, nýbrž zlo, které nechci. Jestliže však činím to, co nechci, nedělám to já, ale hřích, který ve mně přebývá. Objevují tedy takový zákon: Když chci činit dobro, mám v dosahu jen zlo. Ve své nejvnitřnější bytosti s radostí souhlasím se zákonem Božím; když však mám jednat, pozoruji, že jiný zákon vede boj proti zákonu, kterému se podřizuje má mysl, a činí mě zajatcem zákona hříchu, kterému se podřizují mé údy. Jak ubohý jsem to člověk! Kdo mě vysvobodí z tohoto těla smrti? (Řím 7, 15-24)

To, že může člověk vůlí překonat svoji smyslovou žádostivost připouští i moderní kognitivní neurologie. Antonio Damasio píše:

[M]y lidé, jsouce si vědomi vztahů mezi některými cíli a některými emocemi, se můžeme o kontrolu svých emocí, přinejmenším do nějaké míry, snažit vůlí. Můžeme se rozhodnout, které předměty a situace ve svém prostředí připustíme, i s jakými objekty a situacemi marníme čas a pozornost. Můžeme se kupříkladu rozhodnout, že nebudeme sledovat televizní reklamy a zasadíme se o jejich trvalý zákaz v domácnostech inteligentních občanů. Kontrolou svých interakcí s předměty, které způsobují emoce, jsme konec konců schopni vykonávat jistou kontrolu nad procesy života...[4]

Každé jednání, které má být hodnoceno z etického hlediska jako správné či nesprávné, musí být vykonáno svobodně, na základě svobodné vůle, tj. dobrovolně. Opakem svobody je nutnost. U zvířat, kde nutnost představuje například instinkt, nebo i u lidí, u kterých je rozum a vůle zatemněna duševní poruchou, nelze hovořit o jednání ve vlastním slova smyslu, tuto skutečnost bere v potaz i soud, který zjišťuje tzv. přičetnost pachatele v době činu.

Svobodu vůle popírá determinismus. Podle determinismu stav univerza v čase t1 s nutností určuje stav univerza v čase t2. Kdybychom byli schopni plně poznat stav světa v čase t1, znali bychom rovněž jeho stav v čase t2, který ještě nenastal. Determinismus nepřipouští, že by mohla existovat síla, díky níž by mohl stav univerza S1 v čase t1 vést ke dvěma či více odlišným stavům světa S1, ... Sn v čase t2. Determinismus předpokládá kauzálně homogenní univerzum (tj. všechny příčiny jsou stejné povahy)

– většinou je spjatý s materialismem. Má-li být vůle svobodná, proto musí být mohutností na hmotě nezávislou, její povaha musí být duchovní. V takovém případě nemusí být jedním z článků kauzálního řetězce hmotných příčin, ale je schopna do něj jakoby zvnějšku vstoupit a ovlivnit jeho další vývoj.

Pro svobodu vůle se argumentuje evidencí vlastního vědomí – člověk s jistotou prožívá, že může ovlivnit události podle vlastního rozhodnutí a jeho rozhodnutí neplynou s železnou nutností ze stavu světa, který poznává. Na to mohou deterministé odpovědět, že může existovat skrytá iracionální determinanta vůle, kterou si neuvědomujeme a která určuje vůli k jednomu (racionální determinantou, kterou si uvědomujeme je soud praktického rozumu, ta však nebrání svobodě vůle, ba naopak je jejím nutným předpokladem). V tomto případě by byla zakoušená svoboda vůle iluzí. Tento názor je však rozporný, protože možnost takového skrytého působení znehodnocuje racionální poznání (je vedeno iracionálními silami). Proto myšlenkové připuštění iracionální determinanty rozumu a vůle je v rozporu se svým implicitním nárokem na racionalitu a objektivitu. Nedeterminovanost rozumu a vůle vyplývá z toho, že předměty svého snažení poznáváme jen omezeně, můžeme tedy volit mezi různými cíli a prostředky. Nepřímým důkazem svobody vůle pak jsou důsledky jejího odmítnutí – v takovém případě by veškerá mravnost byla iluzorní a i výkon spravedlnosti v lidské společnosti, který se svobodou a tedy odpovědností za skutky počítá, by byl nelegitimní.

II.2 Skutek

Skutek je objektivní složka jednání, je tím, co člověk, na základě svého rozumového poznání a rozhodnutí vůle vykoná. Existují skutky dobré (pomoc člověku v nouzi), zlé (vražda) a indiferentní (procházet se). Zatímco mravní hodnota dobrých a zlých skutků spočívá v jejich skutkové podstatě, u indiferentních skutků je dána úmyslem jednatelů, takže v reálu se indiferentní skutky nevyskytují. Mravně dobrý skutek předpokládá, aby byl dobrý nejen samotný skutek, ale i úmysl a okolnosti. Zatímco špatný úmysl a okolnosti mohou učinit skutek, který je o sobě dobrý, špatným (například, když někdo pomáhá chudým, aby se chlubil), dobrý úmysl nečiní dobrým skutek o sobě špatný (například zavraždit někoho, abychom někomu pomohli).

II.3 Úmysl

Úmysl je subjektivní složka jednání. Každé lidské jednání, tedy takové, které je vědomé a dobrovolné, je orientováno k určitému cíli, jednáme proto, abychom něčeho dosáhli. Cílem je určité dobro. V zásadě můžeme rozlišit cíle dílčí, které nám umožňují dosahovat konkrétních dober, a cíl konečný, který představuje stav naplnění, spočinutí (eudaimonistická etika za takový cíl považuje blaženost, křesťanství blažené patření na Boha, buddhismus nirvánu atd.). Jsme-li orientováni na jeden konečný cíl, přizpůsobujeme mu cíle dílčí. Jak bylo řečeno dobrý úmysl, nesvětí o sobě špatné skutky, naopak špatný úmysl činí i skutky o sobě dobré špatnými. Můžeme rozlišovat úmysl blízký, jehož aktualizací je skutek a úmysl vzdálený, který zamýšlíme další důsledky jednání.

II.4 Okolnosti

Okolnosti patří k druhotným prvkům jednání. Jde o celkový kontext situace, v jejímž rámci je skutek vykonán. Mohou zhoršovat či zmenšovat dobrotu či špatnost skutků, případně oslabovat či zvětšovat

odpovědnost člověka za jednání (například když někdo jedná špatně pod vlivem strachu ze smrti). Nemohou však změnit mravní hodnotu skutků.

II.5 Důsledky

Jako okolnosti patří k druhotným prvkům jednání. Jde o objektivní protějšek úmyslu. Jsou tím, k čemu daný skutek vede, co je jím způsobeno (například vražda způsobí osiřené děti). Mohou být zamýšlené (jsou součástí úmyslu) a nezamýšlené (vyplývají z jednání, ale nejsou přímo chtěny). Hodnocení jednání podle důsledků je lákavé, ale značně problematické.

II.6 Struktura jednání a etické školy

Dalo by se říci, že etické školy se liší podle toho, na jakou složku jednání kladou důraz. Subjekt jednání preferuje etika cností, podle které cílem jednání je zdokonalování subjektu a podle které skutečně dobrý skutek může vykonat jen dobrý subjekt zakořeněný ve ctnostech – trvalých dispozicích k dobrému jednání.

Objekt jednání zdůrazňuje etika orientovaná na lidská práva. Řeší problém, jak máme jednat s osobami, které jsou nositeli lidské důstojnosti. Zatímco tradiční etika říká „Nezabiješ“, toto přikázání je v jazyku lidských práv definováno jako právo každého (člověka) na život. Práva určitého člověka jako objektu jednání, ukládají povinnost subjektu jednání.

Úmysl a důsledky jednání jsou rozhodujícím faktorem pro posuzování hodnoty skutku v teleologické etice (konsekvencialismu či proporcionalismu). Konsekvencialismus hodnotí správnost jednání podle jeho důsledků, proporcionalismus vypočítává poměr dobra a zla, které ze skutku vyplynou. Cílem je maximalizace dobra a minimalizace zla. Teleologická etika nedbá na povahu samotného skutku.

Samotný skutek je v centru zájmu etiky přirozeného zákona, případně etiky deontologické. Mravnost či nemravnost jednání je zásadně určena povahou skutku, který je o sobě dobrý či špatný (odpovídá mravní normě) bez ohledu na jeho důsledky (úmysl a důsledky jsou rozhodující pouze u skutků indiferentních).

Okolnosti, celkový kontext situace, v níž se jednání odehrává, jsou rozhodující pro situační etiku. Podle ní neexistují skutky o sobě dobré či zlé, ale každé jednání musí být přiměřené zcela jedinečné, neopakovatelné situaci.

III. Dělení etiky

V této kapitole se zabýváme různými druhy normativní etiky.

V současné filosofii se etika obvykle dělí na etiku deskriptivní, metaetiku a etiku normativní (preskriptivní). Deskriptivní etika se zabývá popisem a srovnáváním morálních systémů v dějinách a současnosti – je jakousi sociologií a historií etiky. Metaetika se zabývá analýzou morálních pojmů a výroků, můžeme ji považovat za určitou logiku etického diskurzu. Jelikož jsme etiku definovali jako vědu o jednání z hlediska jeho správnosti a špatnosti, musíme konstatovat, že deskriptivní etika a metaetika, nejsou etikami ve vlastním slova smyslu, protože se touto problematikou nezabývají. Klasicky definovanou etiku představuje etika normativní, jejímž cílem je zkoumat jednání s ohledem na jeho správnosti či špatnost. Normativní etika se obvykle rozděluje na etiku

- deontologickou, kde v centru zájmu stojí povinnost člověka,
- teleologickou, která hodnotí jednání podle jeho následků, a
- a ctností, kde v centru zájmu stojí mravně vyspělý subjekt obdařený ctnostmi, trvalými dispozicemi k dobrému jednání.

III.1 Deontologická etika

V této podkapitole představíme dva druhy deontologické etiky, totiž etiku přirozeného zákona, kterou rozpracoval sv. Tomáš Akvinský a etiku Immanuela Kanta. Etiku přirozeného zákona můžeme nazvat etikou heteronomní, zatímco Kantova etika představuje pokus o etiku autonomní.

III.1.1 Heteronomní deontologická etika – etika přirozeného zákona

Etika sv. Tomáše Akvinského je primárně etikou ctností, pojednání o přirozeném zákonu však do jisté míry vstupuje částečně na půdu etiky deontologické. Etika ctností je zaměřena na vnitřní principy jednání – na subjekt a jeho vlastnosti, tj. ctnosti. Subjekt jedná, jak jedná, díky tomu, jaký je. Deontologická etika je naopak zaměřena na vnější (do jisté míry) princip jednání, tj. na mravní zákon, který představuje soubor příkazů, jak jednat. Tím, že rozum rozpoznává mravní zákon, který je jeho normou, vzniká v subjektu povinnost jednat v souladu se zákonem.

Zákon je obecně ustanovení rozumu, příkaz, který dává rozum. Zákon se netýká faktů, které se pouze konstatují, ale jednání, které je zákonem řízeno. Jak bylo řečeno, konstatování faktu je věc teoretického rozumu, zatímco poznání za účelem jednání přísluší rozumu praktickému. Zatímco teoretický rozum konstatuje, že věci jsou tak a tak, praktický rozum nařizuje jednat určitým způsobem. Dalo by se říci, že úkolem teoretického rozumu je deskripce reality, úkolem rozumu praktického pak preskripce jednání nasměrovaného k určitému cíli. Díky orientaci na cíl vytváří rozum v lidských skutcích řád.

Zákony tvoří hierarchii. Nejvyšším je věčný zákon, což je zákon, kterým Bůh řídí svět. Od věčného zákona je odvozený zákon přirozený, který představuje lidské poznání dané přirozeně, jímž člověk řízen k náležitému jednání podle přirozenosti. Autorem přirozeného zákona je Boží rozum, zákon je prohlášen prostřednictvím lidské přirozenosti a jejích bytostných sklonů. Jeho závaznost je odvozena od věčného zákona, protože přirozený zákon je účastí na věčném zákoně. Přirozený zákon je posléze konkretizován v lidském zákoně, jehož nařízení musí být s přirozeným zákonem v souladu.

V rozumu je řád příkazů přirozeného zákona. Sv. Tomáš rozlišuje principy přirozeného zákona, a to principy společné a principy zvláštní pro určitou oblast, které představují nutné závěry ze společných principů (sem patří 4.-10. příkaz Desatera). Dále existují příkazy odvozené z principů přirozeného zákona, a to odvozené obecným rozumem (právo národů), odvozené rozumem zákonodárce jako bližší určení principů pro konkrétní situace (lidský zákon) a odvozené rozumem moudrých jako vzdálenější závěry z principů (mravní zkušenost lidstva) – k nim patří i příkazy Bohem zjevené, které jsou přidány k Desateru ve Starém zákoně. Naproti tomu 1.-3. příkaz Desatera podle Tomáše není možné odvodit z přirozeného zákona, ale je pouze Bohem zjevený a poznáváme jej skrze víru.

K nejobecnějším principům přirozeného zákona patří:

1. Konat dobro a varovat se zla (synderesis).
2. Jednat tak, jací jsme (ve své esenci).
3. Jednat jako člověk, tj. ve shodě s rozumem.

4. Milovat Boha nade všechno.
5. Milovat bližního.
6. Nikomu nepůsobit zlo.

V řádu rozumu je řád přirozeného zákona vztažen na řád přirozených sklonů, kam patří

- Zachovat sám sebe (sklon společný všem tvorům).
- Zachovat druh (sklon společný všem živočichům).
- Specificky lidská dobra – poznat pravdu o Bohu a žít ve společnosti.

Je teoreticky možné odvozovat mravní kodexy určité oblasti z přirozeného zákona. Za takové pokusy (zřejmě ne zcela vědomé) můžeme považovat Floridiho principy informační etiky, kde nultý zákon představuje něco jako synderesis pro infosféru, nebo Seversonovy principy. O obou budeme mluvit později.

Poslední otázkou je, jaký je vztah mezi zákonem a svobodou. Svoboda je opakem nucení a zákon do jisté míry nutí člověka jednat určitým způsobem. Tomáš říká, že zákon nutí pouze špatné lidi. U těch je vůle se zákonem v rozporu a nucení je opakem vůle. Lidé dobří, jejichž vůle je v souladu se zákonem, jednájí svobodně ze své vůle, zákon je nenutí k ničemu, co nechtějí. Tímto způsobem se také původně heteronomní morální zásady, stávají autonomními. Autorem přirozeného zákona je Bůh, ale zákon je vložen do lidské přirozenosti a člověk svobodně souhlasí s jeho příkázáními.

III.1.2 Autonomní deontologická etika – Immanuel Kant

Podle Kanta můžeme za bez omezení dobrou považovat jen dobrou vůli. Lidská vůle je dobrá tehdy, když jedná v souladu se zákonem. Může být, jak jsme už uvedli, určována zákonem, který je lidskému subjektu vnější, nebo zákonem, který leží v lidském rozumu. V prvním případě se jedná o morálku heteronomní, ve druhém autonomní. Immanuel Kant tvrdí, že doposud všechny pokusy vypracovat etiku byly založeny na heteronomii, při níž důvody k jednání jsou kladeny mimo nás samé. Například pro představitele eudaimonistické etiky má člověk jednat proto, aby dosáhl blaženosti, pro konsekvencialisty člověk jedná, aby dosáhl nějakých dobrých důsledků, například slasti, štěstí atd. – to vše leží mimo lidský subjekt. Kant však tvrdí, že nelze vybudovat etiku na heteronomii. Platný princip jednání lze najít pouze v rozumu jednajícího subjektu.

Vůle je určována pomocí praktického rozumu, který obsahuje řadu různých zásad. Zásada řídící jednání konkrétního člověka se nazývá maxima, zásada, která je platná pro každého člověka, se jmenuje praktický zákon.

Zákony, které nařizuje praktický rozum a které mají charakter požadavku či příkazu, se nazývají imperativy. Je-li imperativ podmíněný něčím vnějším (například snahou dosáhnout určitého cíle, nebo úsilím vyhnout se trestu) nazývá se imperativem hypotetickým. Je všeobecně platný, ovšem podmíněně. Podle Kanta však etika může být vystavěna pouze na nepodmíněných (kategorických) imperativech. Kategorický imperativ může existovat pouze jako forma abstrahující od objektu určujícímu vůli – s objektem bychom byli schopni formulovat pouze hypotetický imperativ. Kant formuluje kategorický imperativ jako čistě formální a nezávislý na empirii následujícím způsobem. „Jednej tak, aby maxima tvé vůle mohla vždy zároveň platit jako princip všeobecného zákonodárství.“

Aby mohl imperativ fungovat jako princip morálky je třeba, aby se jím člověk nemusel řídit, aby byl schopen podle něj nejednat. Kdyby se jím řídit musel, pak by šlo o nutnost podobně jako v případě

přírodních zákonů a nebyla by možná žádná odpovědnost. Schopnost mravního jednání předpokládá svobodu – člověk se imperativem řídit nemusí, ale má. Kant postuluje svobodu jako nutný předpoklad etiky.

Na základě kategorického imperativu vzniká povinnost, který mravní zákon ukládá beze vší náklonnosti ba dokonce proti ní.

Vztah morálky a práva je u Kanta jiný než u sv. Tomáše. U Tomáše je právo upřesněním a konkretizováním morálního (přirozeného) zákona a musí s ním být v souladu. U Kanta stojí morálka a právo v jistém slova smyslu proti sobě, protože zatímco morálka musí být autonomní a kategorická, právo je heteronomní (je ukládáno člověku společností) a hypotetická (vynucuje si závaznost prostřednictvím sankcí).

III.2 Teleologická etika – utilitarismus

Pro utilitaristy lidskému konání, mluvení i myšlení vládne libost a strast. Princip užitku, který je základním principem utilitaristické etiky a jehož cílem je dosažení štěstí, tuto vládu libosti a slasti plně uznává. Podle utilitaristů nemůže žádná etika od libosti a strasti abstrahovat, dokonce i Kantova etika, která se snaží vybudovat morálku nezávisle na empirických podmínkách jednání, jejichž součástí je libost a strast, je v posledku zdůvodňována utilitaristicky. Kant neargumentuje pro svůj kategorický imperativ tím, že jeho nedodržování je logicky nemožné, ale důsledky, ke kterým by vedlo jeho nedodržování.

Princip užitku či princip největšího štěstí říká, že „skutky jsou správné, nakolik přispívají ke štěstí, a špatné, nakolik přispívají k opaku štěstí. Štěstím se myslí libost a nedostatek strasti, neštěstím strast a nedostatek libosti.“ (Mill, 2016, s. 15) Skutky jsou tedy hodnoceny podle následků, ke kterým vedou. Libost a nepřítomnost strasti jsou žádoucí jako cíl jednání a všechny žádoucí věci jsou žádoucí pro libost přítomnou v nich samých nebo jako prostředky k dosažení libosti a zabránění strasti. Utilitaristickou normou ovšem není dosažení největšího štěstí konkrétního jednajícího člověka, ale největšího štěstí celkově pro co největší množství lidí. Arno Anzenbacher (2001, s. 34) uvádí 4 principy utilitarismu:

- princip následků – jednání se hodnotí podle toho, k čemu vede;
- princip užitečnosti – jednání se hodnotí podle toho, je-li užitečné pro dosažení štěstí;
- princip hédonismu – štěstím je prožívání libosti a odstranění nelibosti;
- sociální princip – cílem je maximalizace štěstí pro ty, jichž se jednání dotýká.

Jeremy Bentham (Mill, 2016, s. 214) vypočítává následující druhy libostí:

1. smyslové libosti;
2. majetkové libosti;
3. libosti zručnosti;
4. přátelské libosti;
5. libosti dobrého jména;
6. mocenské libosti;
7. zbožné libosti;
8. libosti dobré vůle;
9. libosti zlé vůle;
10. paměťové libosti;
11. libosti představitosti;

12. libosti očekávání;
13. libosti závislé na asociacích;
14. libosti úlevy.

Vidíme, že libosti se týkají vnitřních i vnějších smyslů, emocí, lidské činnosti a sociálního života. Ke strastem Bentham (Mill, 2016, s. 214-215) řadí:

1. deprivanční strasti;
2. smyslové strasti;
3. strasti neobratnosti;
4. strasti nepřátelství;
5. strasti špatného jména;
6. zbožné strasti;
7. strasti dobré vůle;
8. strasti zlé vůle;
9. paměťové strasti;
10. strasti představitosti;
11. strasti očekávání;
12. strasti závislé na asociacích.

Libosti a nepodstoupené strasti jsou cíle, které mají svou hodnotu na základě následujících kritérií:

- intenzity;
- délky;
- jistoty;
- rychlosti;
- plodnosti (po libosti budou následovat počítky stejného druhu);
- čistoty (nebudou po ní následovat počítky opačného druhu).

Pokud člověk sleduje osobní cíl, měl by usilovat o intenzivní, dlouhou, plodnou, čistou libost. Při sledování veřejného cíle je třeba tuto libost rozšířit na co nejvíce lidí. Strastem je třeba se vyhýbat, a pokud to nejde, je třeba snažit se, aby se rozšířily mezi co nejméně lidí.

Na základě libostí a strastí lze vypočítat, jaké jednání je správné a jaké špatné. Nejprve se ocení hodnota libosti a strasti následující po prvním kroku jednání, dále se zhodnotí libosti a strasti, které následují po prvních libostech a strastech (jde o plodnost a čistotu libosti a strasti), posléze se sečte hodnota všech libostí a strastí týkajících se jednajícího – pokud vychází kladně na straně libosti, je jednání dobré, pokud na straně strasti, je jednání špatné (týká se jednajícího), nakonec se zjistí počet osob, jichž se jednání dotýká, a pro každou osobu se spočítají strasti a libosti, tím získáme počet jedinců, pro které je jednání dobré a pro které špatné. Převažuje-li dobré směřování, je jednání dobré, převažuje-li špatné, je špatné.

Utilitaristy na rozdíl od Kanta zajímají sankce, které následují po špatném jednání. Mill (2016, s. 35) rozlišuje vnější sankce, kam patří nepřízeň Boha a lidí, a vnitřní sankce, které spadají do nitra jednajícího. Vnitřní sankcí je podle Milla náš cit, díky kterému pociťujeme silnou nelibost, když jednáme špatně. Bentham (Mill, 2016, s. 204) rozlišuje fyzické (člověk žijící nezřízeně si například zničí zdraví), politické (člověk je potrestán podle lidského zákona), morální (špatně jednajícího člověka stíhá opovržení společnosti) a náboženské (člověk je potrestán Bohem v tomto životě či v životě budoucím).

III.3 Etika ctností

V této kapitole se budeme držet zejména etiky ctností, jak ji prezentuje sv. Tomáš Akvinský, neboť ona nám pomůže vytvořit jistý most mezi třemi druhy normativní etiky, o kterých zde pojednáváme. Tomášovu etiku, která je silně aristotelská, charakterizují vzájemně propojené tři etické koncepce: eudaimonismus, přirozený zákon a ctnosti. Jak jsme uváděli, řád lidským skutkům dává orientace na cíl. Cíle můžeme chápat jako prostředky k dalším cílům, jeden cíl je však třeba vnímat jako konečný, jako vrchol lidského života. Když člověk dosáhne tohoto cíle, spočine v něm a již žádný jiný cíl nesleduje, pouze užívá posledního cíle, kterého dosáhl. Eudaimonistická etika spatřuje tento cíl v blaženosti, kterou Tomáš jako křesťan spojuje se spásou duše a konečném spočinutí člověka v blaženém patření na Boha. Přirozený zákon je mravní norma, díky které je člověk orientován ke konečnému cíli a může dílčích cílů i konečného cíle spolehlivě dosahovat. Díky přirozenému zákonu víme, že máme chtít dobro, víme, co je dobré, a víme, jak jednat, abychom dobra dosahovali. Ctnosti jsou chápány jako trvalé dispozice k dobrému jednání, které vznikají a upevňují se díky opakovanému dobrému jednání. Co je dobré jednání, ovšem víme díky přirozenému zákonu.

Jak bylo řečeno, ctnost je chápána jako trvalá dispozice neboli habitus k dobrému jednání. Jako takové zdokonalují určitou potenci, tedy schopnost, možnost nebo moc. Potence je zdokonalena tak, že je díky habitu ji možno správně a snadno používat. Upevnění ctnosti vzniká díky úkonu, který potence opakovaně provádí (v ctnostech je možné se cvičit). Ctnostmi jsou zdokonalovány potence směřující k jednání, ctnost je proto tzv. činný habitus.

Takzvané kardinální ctnosti – přirozené mravní ctnosti (vedle mravních ctností existují ještě přirozené ctnosti rozumové a ctnosti nadpřirozené – Bohem do duše vlité) – rozvíjejí různé potence duše. Prozíravost (prudentia) zdokonaluje praktický rozum (viz výše), spravedlnost (iustia) rozvíjí rozumovou snaživost neboli vůli (viz výše). Smyslovou snaživost (viz výše), která se dělí na vznětlivost (irascibilis) a dychtivost (concupiscibilis), uvádí k dokonalosti statečnost (fortitudo) a uměřenost (temperantia). Vznětlivost zdokonaluje statečnost, dychtivost zdokonaluje uměřenost. Vidíme, že díky ctnosti jsou kultivovány nejen rozumové složky duše jako rozum a vůle, ale také vášně (vznětlivost a dychtivost).

Prozíravost zdokonaluje praktický rozum, který řídí naše jednání s ohledem ke končenému cíli. Spravedlnost rozvíjí vůli ve vztahu k jiným lidem tak, aby každému dával, co mu náleží. Statečnost pomáhá člověku, aby neutekl před nebezpečím (k vznětlivosti je možno přiřadit i pud sebezáchovy, který je často třeba překonat). Uměřenost mu pak brání, aby se stal otrokem dychtivosti po příjemných požitcích.

Mravní ctnosti mají charakter středu, což je dáno mírou určitého jednání, kterou určuje rozum. Jde o určitý střed mezi dvěma extrémami, například statečnost stojí ve středu mezi hazardem a zbabělostí.

Ctnosti jsou vzájemně propojeny. Jsou-li u člověka rozvinuty všechny ctnosti, vlastní ctnost dokonale. Podmínkou pro to je vlastnění prozíravosti, protože ona jako ctnost praktického rozumu, který řídí naše jednání, je základem ctností. Nedokonalé jsou osamocené ctnosti, kterým chybí prozíravost.

Objektivně lze srovnávat ctnosti podle dobra, ke kterému směřují. První je prozíravost, druhá statečnost, následují statečnost a uměřenost. Subjektivně (podle subjektu, tj. člověka, který je nositelem ctnosti) můžeme ctnosti srovnávat na základě intenzity, s jakou se v člověku vyskytují. Zvyšování intenzity ctností můžeme nazvat morálním růstem.

III.3 Propojení tří druhů etiky

Vidíme, že etika sv. Tomáše Akvinského spojující eudaimonismus, přirozený zákon a ctnosti v jistém smyslu propojuje etiku teleologickou, deontologickou a etiku ctností. Na rozdíl od Kanta Tomáš nebuduje etiku nezávisle na cílech a důsledcích jednání. Pro Kanta jsou cíle jednání vnějšími pohnutkami, které z etiky dělají etiku heteronomní, jednání musí být závazné nezávisle na tom, k čemu vede. Naproti tomu Tomáš tvrdí, že cíle dávají jednání řád a vlastně i smysl. Hlavním cílem jeho etiky je dosažení blaženosti, což je cíl, kterému jsou podřízeny všechny cíle dílčí jako prostředky. Tento důraz na důsledky jednání přibližuje Tomášovu etiku etice teleologické s tím rozdílem, že zatímco konsekvencialisté znají jen empirické, tj. z pozemského života odvozené libosti, Tomášův cíl je vůči pozemskému životu transcendentní – jde o celkové směřování života tvora s nesmrtelnou duší, která v posledku může být spasena nebo zatracena – Tomáš se jako dominikán řídí zásadou „Salus animarum suprema lex.“

Deontologické etice se naopak Tomášova etika podobá tam, kde Tomáš hovoří o zákonech jako mravních normách, které člověka zavazují ve svědomí a ukládají mu povinnost jednat určitým způsobem. Nejobecnější zákon určený pro rozumového tvora – přirozený zákon – je sice heteronomní, protože je vytvořen Bohem a má účast na věčném Božím zákoně, nicméně člověk ho nachází v sobě prostřednictvím přirozených sklonů a v hlasu svědomí. Díky rozumové rozvaze člověk přitakává přirozenému zákonu a jeho principům (od nejobecnějších po nejvzdálenější) a tím ho pokládá za svůj – stává se pro něj tak do jisté míry principem autonomní etiky.

Přirozený zákon nám sděluje, jak máme jednat. Když opakujeme dobré skutky získáme habitus (ctnost), který nám umožňuje jednat správně snadno – je-li člověk upevněn ve ctnostech, nemusí činit před každým rozhodnutím složité rozumové úvahy, dobré skutky mu takřikajíc přecházejí do krve. Ctnosti korunují předchozí snažení, které nejprve spočívalo ve stanovení si cílů (eudaimonismus, teleologická etika), posléze přešlo k přijetí norem, které řídí naše jednání na cestě za cíli (etika přirozeného zákona, deontologická etika), nakonec dlouhodobé jednání subjekt přivádí k upevnění ctností, díky nimž dobře jedná neomylně a s lehkostí. Tomášova etika má tak potenciál propojit to, co je plodné na všech třech základních etických směrech, zároveň umožňuje se vyhnout jejich jednostrannostem a krajnostem.

IV. Informační etika

Cílem této kapitoly je definovat informační etiku jako vědu, určit, k jakým vědám informační etika patří a vymezit základní oblasti informační etiky.

Informační etika jako věda

Tradičně je informační etika definována jako nauka o jednání při nakládání s informacemi. Na první pohled by se mohlo zdát, že se jedná o speciální etiku specifikovanou právě objektem, se kterým člověk jedná, tedy informacemi, tak jako například nakládání s živými bytostmi specifikuje bioetiku, nebo nakládání s životním prostředím etiku environmentální. Věc se komplikuje v tu chvíli, když si uvědomíme, co vlastně může být pro nás informativní, co vlastně chápeme jako informaci, a to i tehdy, nahlížíme-li informaci z pozic různých filosofických a vědeckých disciplín.

V širokém ontologickém pojetí můžeme informaci považovat za strukturu, míru uspořádanosti, opak entropie bez ohledu na to, zabýváme-li se poznávajícím subjektem či nikoliv. V souvislosti, s jakými objekty hovoříme o struktuře či míře uspořádanosti? Nebo si můžeme otázku položit jinak, známe nějaké objekty, které nejsou nějakým způsobem strukturované? Když vezmeme v potaz užší epistemologické pojetí, považujeme informaci za zprávu, obsah zprávy či poznatek (v tomto pojetí

bereme do úvahy poznávající subjekt). Takto chápaná informace má svůj sémantický rozměr – je o něčem. A opět se můžeme ptát, o čem můžeme mít informace či poznatky? Existuje oblast, o které bychom nemohli mít informace?

Ať už vezmeme v potaz ontologické nebo epistemologické pojetí informace dostáváme se k podobnému závěru: informace je pojem, který klasická metafyzika a logika nazývá pojmem transcendentálním. Transcendentální je pojem, který je přidělován všemu jsoucímu jako jsoucímu, ve všem jsoucím jsou informace a informace můžeme mít o všem, co je, nebo může být. K tomuto závěru dospívá například Buckland, který píše:

Uzavíráme, že nejsme schopni o ničem s jistotou říct, že to není informace. To nás dovádí k neužitečnému závěru: Když cokoliv je nebo může být informativní, pak všechno je nebo dobře může být informací. V takovém případě tím, že něco nazveme „informací“, to definujeme jen málo nebo to nedefinujeme vůbec. Když všechno je informace, pak být informací není nic zvláštního. (Buckland, 1991, s. 356)

Z tohoto úhlu pohledu se pojetí informační etiky jako etiky aplikované (speciální), které je mezi informačními vědci velmi rozšířené, jeví jako problematické.

Podle Luciana Floridiho takto koncipovaná etika je etikou jednání v infosféře, která bývá považována za speciální oblast, do níž nepatří agenti neboli jednající, a Floridi ji nazývá mikroetikou. Oblast informační mikroetiky založené na epistemologickém pojetí informace popisuje Floridi⁴³ prostřednictvím externího modelu zdroj-produkt-cíl, kde figuruje informační agent A, tedy někdo, kdo nějakým způsobem s informacemi nakládá, a tři typy informačního jednání, které jsou definovány prostřednictvím rozlišení informace jako zdroje, informace jako produktu a informace jako cíle. Z globálního pohledu jde o vztah mezi jednajícím – agentem a infosférou, tj. sférou informací. Máme tu subjekt, kterým je člověk, a objekt, kterým je infosféra.

Takové pojetí etiky má blíže k pojetí informace v informační vědě, která se definuje jako sociální věda a omezuje svou působnost na sféru člověkem vytvořených informačních technologií a dokumentů ve vztahu k lidské společnosti. Takovou informační etiku můžeme považovat za etiku speciální.

Naopak transcendentální povaze pojmu informace odpovídá více Floridiho pojetí informační makroetiky. Oblast informační makroetiky založené na ontologickém pojetí informace zobrazuje Luciano Floridi⁵¹ pomocí interního modelu zdroj-produkt-cíl. V tomto modelu nejsou z infosféry vyňati jednající – agenti a jejich vztahy k informačním objektům, model tedy znázorňuje nikoliv vztahy agentů k infosféře, ale vztahy uvnitř infosféry. Jednající subjekt je součástí infosféry – je jistým druhem informačního objektu. Infosféra je na informačním pojetí objektů založené univerzum. Informační makroetika proto představuje jistým způsobem chápanou etiku obecnou.

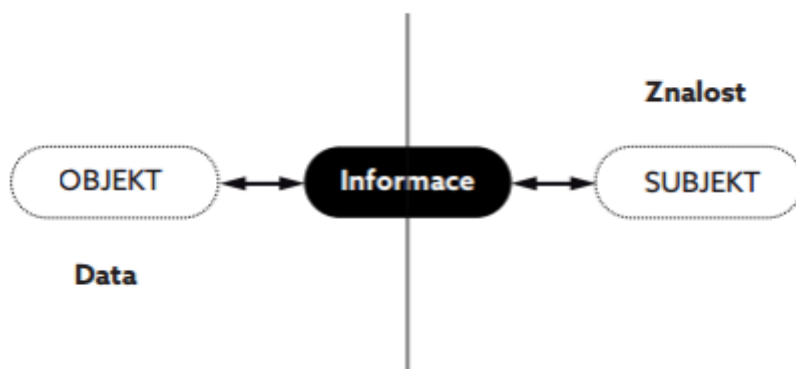
K jakému pojetí informační etiky se připojit? Problém univerzalistické etiky Luciana Floridiho spočívá v tom, že se jedná v podstatě o do moderní terminologie zabalenou ontologii dobra, která nabízí jen velmi obecné principy, jak je třeba v infosféře jednat, a opomíjí roli jednajícího subjektu. Floridi se netají tím, že informaci považuje za synonymum pro pojem bytí, potažmo dobra, entropii za nedostatek bytí nebo dobra (zlo). Pracuje de facto se středověkými transcendentálními vlastnosti jsoucího, kam patří jedno, pravda, dobro a krása. Transcendentální jsou vlastnosti proto, že se týkají jsoucna jako jsoucna a překračují kategorie jsoucího. Jsoucno ve vztahu k sobě samému můžeme chápat jako jedno, ve vztahu k rozumu jako pravdu, ve vztahu k vůli jako dobro a ve vztahu k rozumu a vůli zároveň jako krásu. O jednom Floridi hovoří ve chvíli, kdy definuje základ informace, kterým jsou data. Datum je jednotka difference – něco se sebou identického a odlišného vůči jiným jsoucnům. Pravdu Floridi zabudovává rovněž do své definice informace, kde o informaci hovoří jako o správně

uspořádaných, smysluplných a pravdivých datech. Ve Floridiho pojetí principů informační etiky má informace povahu dobra. Chápeme-li informaci jako dobro, což Floridi mnohokrát potvrzuje, pak nulový zákon informační etiky, je synonymum pro synderezi (viz výše). Floridiho informační etika je krajně objektivistická, protože příliš nepracuje s jedním subjektem. To je mimo jiné dáno i Floridiho definicí informace, která se týká pouze objektivní stránky informace. My jsme však v kapitole o struktuře jednání viděli, že jednání má svou objektivní a subjektivní složku.

Rozhodně však není nutné Floridiho etiku opomíjet a přiklánět se pouze k velmi tradičně chápané informační etice jako mikroetice a vědě striktně speciální, bylo by škoda zahodit to, co Floridi v rámci informační makroetiky vybuodoval. Je ovšem třeba rozšířit Floridiho informační etiku o subjektivní složku, což se nejlépe podaří ve chvíli, kdy o tuto složku obohatíme Floridiho definici informace.

Informace jako objekt informační etiky

Epistemologická zkoumání informace nás vedou k přesvědčení, že informace je něčím na pomezí mezi objektem zkoumání a poznávajícím subjektem (Stodola, 2015, s. 29-47), něco, co zajišťuje vztah mezi těmito dvěma entitami. Za základ tohoto vztahu na straně objektů (reality) můžeme považovat data, výsledkem pak je znalost na straně subjektu. Vyjádřit je to možné prostřednictvím následujícího schématu:

Obrázek 1. Informace jako objekt a subjekt (RODRIGUEZ-MUÑOZ, J. V., F. J. MARTÍNEZ-MÉNDEZ a J. A. PASTOR-SANCHEZ, 2012)

Dospěli jsme k definici informace, podle níž informace jsou data, která mají potenciál vést nebo aktuálně vedou k vytvoření znalosti (Stodola, 2015, s. 65).² „Potenciál vést ke znalosti“ je

² Naše pojetí informace je striktně sémantické (ne pragmatické) – jde o vytvoření vědění (ne využití v praxi). V návaznosti na Aristotela soudíme, že uplatnitelnost znalosti v praxi v některých případech nemusí být cílem našich snah (může existovat vědění pro vědění, které se v praxi uplatňuje spíše mimochodem). Roman Cardal k tomu říká: „Kdyby Aristotelés považoval člověka jen za producenta umělých hodnot (homo faber), byla by pro něj praxe posledním kritériem každé teorie. Pro řeckého filosofa je ale praktická stránka lidského života jen jedním z aspektů mnohem bohatší náplně životních určení člověka. Když člověk prakticky koná, nebo když něco zhotovuje, není to ještě vše, jak se může významně projevit. Naopak, člověk nadto může a má především teoreticky myslet. Myšlení je podle Aristotela autonomní hodnotou, která v posledku nepřijímá své měřítko z konkrétní praxe, třebaže je jí silně podmiňováno. Pragmaticko-utilitaristická interpretace základů lidského myšlení je rozporná, poněvadž její hodnotu nelze pragmaticky-utilitaristicky verifikovat. Dnes velmi rozšířený pragmatismus má jistě své opodstatnění v celé řadě případů, v nichž se pragmaticky rozhoduje o hodnotě takových koncepcí, které je možné podstatně modifikovat či dokonce zcela zavrhnout a nahradit koncepcemi jinými. Ve vztahu k metafyzickým pojmům se ale pragmatické nároky stávají iluzorními, poněvadž tyto pojmy

charakteristikou objektivní informace, „aktuálně vést ke znalosti“ charakterizuje informaci subjektivní. Epistemologická definice informace je dle našeho názoru vhodná pro horizontální chápání informační vědy jako vědy o přenosu poznatků v rámci společnosti – tvoří tedy základní pojem informační vědy.

Podmínky informativnosti

S informacemi definovanými uvedeným způsobem se pojí několik podmínek, které musí být splněny, aby data byla skutečně informativní, tj. vedla k vytvoření znalosti (Stodola, 2013).

První podmínkou je správná uspořádanost dat. Chceme-li něco sdělit, musíme tak činit pomocí kódu, tedy souboru pravidel, který slouží ke generování znaků. Bude-li někdo například při přednášce nesrozumitelně mumlat, neinformuje nás o ničem.

Druhou podmínkou je, aby správně uspořádaná data byla smysluplná. V jazyce je možné vytvořit množství správně utvořených sdělení, která však postrádají smyslu. Nesmyslným sdělením je i tvrzení, které je vnitřně rozporné. Tvrdí-li například někdo, že Petr je i není člověk, pak netvrdí nic smysluplného.

Třetí podmínkou je pravdivost. Je-li znalost podložené (epistémicky oprávněné) pravdivé (viz níže) přesvědčení, pak informací není to, co vede k nepravdivému přesvědčení. Tvrzení, že člověk není živočich, je zjevnou nepravdou. Vytvoří-li si na jeho základě někdo falešné přesvědčení, není informován, ale spíše desinformován. Uvedené tři podmínky jsou základními objektivními podmínkami informativnosti, které musí být splněny ze strany informujícího. Jde o Floridiho definici sémantické informace (Floridi, 2011).

Následující podmínky jsou podmínkami subjektivními, které závisí na stavu poznání toho, kdo je informován (Stodola, 2015).

První podmínkou je novost sdělení – člověk je informován tehdy, když se dozvídá to, co ještě neví. Kdo ví, že venku prší, nemusí být o tom informován.

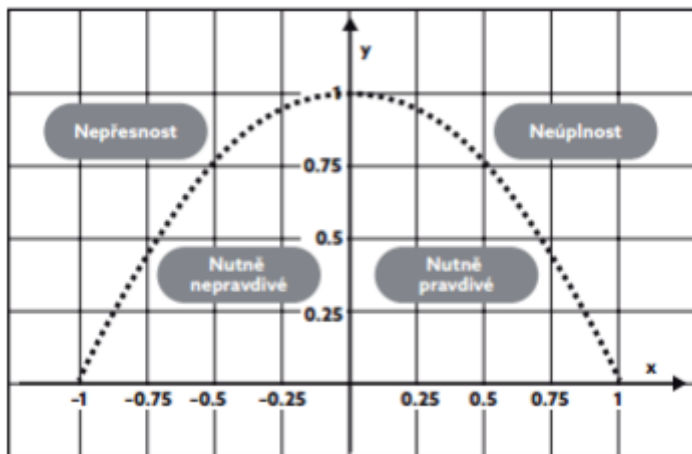
Druhou podmínkou je relevance – sdělení musí odpovídat na otázku, kterou člověk explicitně či implicitně klade. Odpovídá-li někdo někomu na otázku, zda se koupal v Malši, že letos bude hodně švestek, nedozvídá se, co chtěl, přestože sdělení je pro něj nové.

Poslední podmínkou je použitelnost – sdělení by mělo být v takové podobě, že skutečně umožňuje vznik znalosti, na jejímž základě se člověk může rozhodnout. Dostane-li se někomu správně uspořádaného, smysluplného, pravdivého, nového, relevantního sdělení v podobě, která je pro něj nesrozumitelná (například latinsky), pak k vytvoření znalosti nedojde a rozhodnutí není možné. Májí-li být data informativní je třeba, aby byla správně uspořádaná, smysluplná, pravdivá, nová, relevantní a použitelná.

Kvalita informace

S informací se pojí určité kvality. Dá se říct, že teorie silně sémantické informace (Floridi, 2011) stanovuje tři kritéria kvality informace – konsistenci, úplnost a přesnost, jak ukazuje následující graf.

náleží k transcendentálním podmínkám myslitelnosti všeho jsoucího, tedy i onoho pragmaticky hodnotitelného.“ (Cardal, 2006)

Obrázek 2. Stupně informativnosti podle Floridiho (Floridi, 2011)

Vnitřně rozporná informace není informací vůbec. Příkladem může být již zmiňované tvrzení, že Petr je i není člověkem. Nepřesnou je informace tehdy, obsahuje-li vedle pravdivého tvrzení také nějaké tvrzení nepravdivé. Například tvrzení, že lidské Petr je člověkem, ale nepřísluší mu lidská práva, je informace nepřesná. Neúplnou je informace tehdy, chybí-li sdělení, které je pro posouzení situace stěžejní. Když kupříkladu lékař informuje ženu o možných zdravotních komplikacích umělého potratu, ale vynechá zmínku o statusu lidského embrya, podává informaci zjevně neúplnou.

Data

Protože je tato definice založena na datech, je třeba se zabývat vymezením pojmu data. Datum Floridi³⁰ definuje jako nedostatek uniformity, tj. diferenci. Jestliže Bateson (1972) definuje informaci jako rozdíl, který produkuje rozdíl, tak datum je první rozdíl, tj. rozdíl na straně objektivní reality, znalostí je pak druhý rozdíl, tedy rozdíl v systému poznatků poznávajícího subjektu. Informací je pak příčinný vztah produkce mezi rozdílem prvním a druhým.

Floridi data dělí na data de re, de signo a de dicto.

Data de re jsou nedostatkem uniformity v reálném světě, který není empiricky zakoušen, ale je na něj možné usuzovat. Z našeho pohledu chápeme data de re jako rozdíly mezi individuálními, svébytnými věcmi – mezi tzv. substancemi. Substanci charakterizuje to, že je sama v sobě (in se) a skrze sebe (per se) – je na nic jiného neredukovatelným základem. Substance je odlišná od všeho ostatního a je nedělitelná, aniž by došlo k jejímu zániku. Substancí je kupříkladu člověk. Substanci nemůžeme smysly poznat, ale můžeme na ní usuzovat rozumem jako na nutného nositele akcidentů.³

Data de signo jsou diferencí mezi dvěma fyzikálními stavy, přičemž tyto stavy mohou být ve vnímání odlišeny. V našich intencích chápeme data de signo jako rozdíl na akcidentální, smyslově vnímatelné úrovni.

Akcident je charakterizován tím, že se nachází v něčem jiném (in alio) a skrze toto jiné má bytí. Akcident se nachází buď přímo na substanci, či na jiném akcidentu – posledním základem akcidentu je právě substance. Akcidentem je kupříkladu bílá barva. Jde o něco, co nemá samostatné bytí, ale je modifikací

³ Existence tohoto rozdílu je založena na pluralistické metafyzice, která říká, že individuálních věcí, substancí je na světě mnoho (podle tzv. monismu, který zastával například Spinoza, je na světě substance jediná – je to svět v jeho celku).

bytí jiného – modifikací substance. Případek bílý se nachází kupříkladu na člověku jako jeho nahodilá vlastnost. Akcident může být chápán jako přirozený znak (viz níže) označující substanci.

K akcidentům patří i vztahy. Od jiných akcidentů se liší tím, že je individuum má nikoliv absolutně, ale s ohledem na něco jiného. Vztah má tři části – subjekt vztahu, tedy individuum, které je vztahem vymežováno, termín vztahu – tedy věc, ke které se individuum vztahuje a základ vztahu, tedy to, co musí subjekt mít, aby vztah mohl existovat. U vztahu Země > Měsíc je Země subjektem vztahu, Měsíc je termínem, > je samotný abstraktně chápaný vztah, základem vztahu je pak konkrétní velikost Země, která působí daný vztah. Celý vztah je akcidentem, protože subjekt „Země“ je vymežován akcidentem „být větší než Měsíc“.

Data de dicto jsou nedostatkem uniformity mezi symboly, tj. mezi konvenčními znaky. Některé věci jsou znaky pouze nahodile, ale primární účel označovat nemají (například kouř je znakem ohně, auto je znakem společenské třídy apod., akcident je znakem substance). Těm říkáme znaky přirozené. Některé věci vznikly přímo za účelem označovat (například slova, dopravní značky atd.). Tyto věci nazýváme smluvenými (konvenčními) znaky. Právě rozdíl v tomto posledním typu znaků představují data de dicto.

Podle Floridiho jsou data taxonomicky, typologicky, ontologicky a geneticky neutrální. Taxonomická neutralita znamená, že neexistují data o sobě, ale data z nich dělá určitý vztah. To opět předpokládá pluralistickou metafyziku.

Typologická neutralita je vlastnost, díky níž se data mohou skládat z dat různých typů. Floridi rozlišuje primární data, sekundární data, metadata, operační data a odvozená data. Z ontologického hlediska to znamená, že svět se skládá z věcí různého druhu – není jednotný.

Ontologická neutralita znamená, že neexistují informace, které by nebyly reprezentovány daty. Floridi však nemíní materialistickou interpretaci tohoto tvrzení, podle které být reprezentován znamená být fyzicky implementován.

Genetická neutralita je nezávislost dat na tom, kdo je informován. Floridi hájí možnost existence informace bez informovaného subjektu. Nemá však na mysli silnou tezi, podle které mohou mít vlastní sémantiku bez inteligentního tvůrce informací. Genetická neutralita je založena na realistickém předpokladu, podle kterého objekt poznání (v našem případě data) není zkonstruován poznávajícím (informovaným) subjektem.

Znalost

Znalost chápeme klasicky jako podložené (epistémicky oprávněné) pravdivé přesvědčení (Novák a Vohánka, 2015). Můžeme ji pojmut jako takzvaný propoziční postoj, tedy jako postoj určitého subjektu k nějakému tvrzení. Analytická definice vědění má tvar:

Osoba O ví, že T \leftrightarrow ...

Za tři tečky se dosadí konjunkce podmínek, za kterých platí, že O skutečně ví, že T. Tuto konjunkci tvoří tři nutné podmínky, které dohromady tvoří podmínku dostatečnou.

(1) T je pravda;

(2) osoba O pokládá T za pravdivé;

(3) přesvědčení osoby O, že T je pravda, je podložené (epistémicky oprávněné).

Ad 1). Pravdivost je nutným atributem znalosti, nelze vědět něco, co není pravda. Pravdu chápeme jako shodu poznání a skutečnosti. Elementárním logickým útvarem, který má pravdivostní hodnotu, je soud. Soud je poznávací myšlenkový akt, spočívající v intencionální identifikaci obsahu predikátu se členy rozsahu subjektu. Odpovídá-li tato identifikace realitě, je soud pravdivý, neodpovídá-li, je nepravdivý. (Novák a Dvořák, 2011, s. 110). Soud má subjekt-predikátovou strukturu S-P, pojem na místě predikátu se přiděluje členům rozsahu pojmu na místě subjektu (individuím) prostřednictvím tohoto pojmu. Názorně si to můžeme zobrazit následujícím způsobem.

Obrázek 3. Identifikace predikátu se subjektem

Predikát je logický objekt, který reprezentuje naše poznání, subjekt naopak je pojem, který denotuje reálné objekty. Díky tomuto spojení můžeme hovořit o shodě poznání a skutečnosti.

Ad 2) Přirozenou součástí znalosti je i přesvědčení osoby O, že T je pravda. Nelze něco vědět a zároveň nebýt přesvědčen o tom, že je to pravda.

Ad 3). Přesvědčení může být podložené (epistémicky neoprávněné) a nepodložené (epistémicky neoprávněné). Mohu být přesvědčen, že něco je pravda, a ono to pravda může být, nemám-li však své přesvědčení podložené nejde o znalost. Podložení (justifikaci) můžeme chápat v silném a slabším smyslu. V silném smyslu pravda tvrzení vyplývá přímo z faktu jeho podložení, nelze zároveň mít něco podložené a mýlit se (tento směr se nazývá infalibilismem). Ve slabší verzi se justifikací rozumí něco jako dobré důvody být přesvědčen, že něco je pravda, ačkoliv není nemožné, aby to pravda nebyla. Jistota je zde pouze pravděpodobnostní. Tento typ justifikace nazýváme epistémickým oprávněním (škola, která říká, že pravdivost tvrzení z justifikace nevyplývá nutně a že i justifikované tvrzení může být nepravdivé se nazývá falibilismem). Pro potřeby informační vědy patrně stačí chápat justifikaci ve slabším pojetí jako epistémické oprávnění.

Moudrost

V souvislosti s daty, informacemi a znalostí se hovoří často o pojmu moudrosti. 35 Aristoteles rozlišoval mezi teoretickou moudrostí (sofia) a moudrostí praktickou (fronésis). My zde chápeme moudrost v praktickém smyslu, tedy jako kardinální ctnost prozíravosti. Moudrosti rozumíme jako schopnosti užívat znalostí s ohledem na poslední příčiny a cíle bytí. Co je posledním cílem bytí? Podle eudaimonistické etiky je nejvyšším cílem člověka dosažení blaženosti, 36 určitého stavu, ve kterém člověk spočívá, ve kterém mu je dobře a který jej již nenutí dosahovat dalších cílů (v křesťanském pojetí jde o tzv. blažené patření na Boha). K dosažení blaženosti vedou určité prostředky, které často mají charakter dílčích cílů. Základním předpokladem k dosažení blaženosti je vedení dobrého života, který umožňují tzv. ctnosti, zejména pak ctnost prozíravosti (moudrosti). 37 Ctnosti jsou chápány jako trvalé dispozice ke správnému jednání. Díky ctnostem člověk dosahuje určitých dílčích dober a utvrzuje se v celkovém směřování svého života k blaženosti. Předpokladem ctnostného jednání jsou znalosti, a tedy i informace, jak už jsme uvedli. K získání adekvátního poznání však není třeba veškerých dostupných informací, ale pouze těch, které umožňují správné jednání. Rozeznat správné jednání od špatného nám

umožňuje rozum, který poznává principy tzv. přirozeného zákona, 38 tj. zákona vepsaného do lidské přirozenosti. Moudrost tedy znamená získávat informace a řídit znalosti tak, abychom vedli ctnostný život a dosáhli konečného cíle lidského života.

V. Principy informační etiky

Luciano Floridi (2013) buduje informační etiku jako obecnou etiku nazíranou z hlediska informace. Jeho principy informační etiky jsou de facto modifikované obecné zásady přirozeného zákona, podle kterého máme konat dobro a vyhýbat se zlu. Dobrem je informace, chápaná v ontologickém smyslu jako uspořádanost, zlem je entropie. Floridi stanovuje několik zásad takto chápané etiky:

0. v infosféře by neměla být způsobována entropie (nultý zákon);
1. v infosféře by se mělo předcházet entropii;
2. entropie by měla být z infosféry odstraňována;
3. rozvoj informačních objektů stejně jako celé infosféry by měl být podporován prostřednictvím uchovávání, kultivace a obohacování jejich vlastností.

Podle Floridiho je správné jednání v infosféře takové jednání, které splňuje nulté pravidlo plus nejméně jedno z následujících. Mezi pravidly 1, 2 a 3 není hierarchický vztah, takže platí, že 0 & 1 = 0 & 2 = 0 & 3. Floridiho založení informační etiky je ontologické. Celé univerzum (přinejmenším jeho materiální část) je chápáno jako infosféra skládající se z objektů majících informační charakter, tj. z objektů, které jsou určitým způsobem strukturované. Informace má morální hodnotu, je de facto ztotožňována s bytím, které je identické s dobrem, entropie jako nedostatek uspořádanosti je totožná se zlem jako nedostatkem bytí. Takto vnímaná informační etika je výhodná, protože má maximální možný záběr (vše, co je, může být vnímáno jako infosféra), jednak má ambice vyhnout se antropocentrismu. Tuto druhou vlastnost Floridiho etiky ovšem kritizuje Rafael Capurro (2006), který z pozic blízkých fenomenologii poukazuje na to, že etiku nelze založit s odhlédnutím od toho, kdo ji formuluje, tedy od člověka, který musí být vnímán jako tělesný tvor situovaný v konkrétním prostoru a čase. Floridiho etika od tělesnosti a konkrétního časoprostoru naopak odhlíží.

Jiří Stodola (2016) poukazuje na potíže s aplikovatelností Floridiho principů a navrhuje reformulovat nultý zákon a rozšířit seznam o dva principy (vertikální a horizontální zákon). V jeho pojetí mají principy ontologicky orientované informační etiky takovouto podobu:

0. v infosféře by neměla být způsobována entropie, pokud to není nezbytně nutné (nultý zákon);
1. infosféra se skládá ze čtyř vrstev (od nejnižší po nejvyšší): anorganické, organické, duševní a duchovní; nezpůsobování entropie u informačních objektů vyšší úrovně má přednost před nezpůsobováním entropie u informačních objektů nižší vrstvy (vertikální zákon);
2. uvnitř konkrétní úrovně infosféry platí, že nezpůsobování entropie vedoucí k zániku individuálního informačního objektu má přednost před nezpůsobováním entropie, která nepůsobí zánik individuálního systému (horizontální zákon);
3. v infosféře by se mělo předcházet entropii;
4. entropie by měla být z infosféry odstraňována;

5. rozvoj informačních objektů stejně jako celé infosféry by měl být podporován prostřednictvím uchování, kultivace a obohacování jejich vlastností. Mravné informační jednání je pak takové, které dodržuje zároveň pravidlo 0, 1 a 2 a zároveň alespoň jedno z pravidel 3, 4 a 5.

K reformulaci principů informační etiky došlo z toho důvodu, že Floridiho koncepce entropie ignoruje fyzikální koncepci entropie, která podle druhého termodynamického zákona v uzavřeném systému (kterým je infosféra jako celek) nutně narůstá (tento zákon de facto znali i scholastičtí filosofové, kteří soudili, že složené věci, tj. systémy, se v průběhu času postupně rozkládají na jednodušší entity – nejsou věčné). Floridiho koncepce infosféry jako souhrnu informačních objektů a entropie jako nedostatku informace zjevně tíhne k idealismu. Stodola vychází z platnosti druhého termodynamického zákona a tvrdí, že entropii v infosféře nelze nezpůsobovat. Vertikální a horizontální zákon potom stanovují určitou hierarchickou strukturu hodnoty jednotlivých systémů (některé systémy mají přednost před jinými).

Základním problémem je otázka definice dezinformace (Fallis, 2015; 2009; Fetzer 2004; Floridi, 2011; 2011a). Obvykle se tento pojem odvíjí od pojmu informace (Dretske, 1981; Fox, 1983; Floridi, 2011), jehož definice není předmětem shody mezi filosofy či informačními vědci (Bates, 2010; Capurro a Hjørland; Case, 2006; Cornelius, 2002; Day, 2001; Frohmann, 2004). Dezinformace je klasicky definována jako záměrně nepravdivá, klamavá zpráva (viz např. Floridi, 2011). Hlavním problémem je, zda dezinformace je určitým typem informace nebo je opakem informace (entropií). Vědci, kteří považují informaci za alethicky neutrální, tj. součástí její definice není pravdivost (Fetzer, 2004; Scaratino a Piccini, 2010)), pak nutně musí chápat dezinformaci jako podtyp informace (dezinformace je chápána jako záměrně nepravdivá zpráva, informace jako jakákoliv zpráva) (Fetzer, 2004). To by ovšem znamenalo, že principy informační etiky pracující s pojmem informace mohou za určitých podmínek za žádoucí považovat šíření dezinformace (dezinformace je informací a nikoliv entropií, kterou uvedené principy považují za nežádoucí), respektive selhávají v zákazu dezinformovat, který je intuitivně zřejmý.

Je samozřejmě možné namítat, že i dezinformace může být užitečná a není vždy nutné se jí vyhýbat. Časté setkávání se s ní může vést ke zvyku pečlivě si ověřovat zdroje a kriticky myslet. Takový argument ovšem je založen na teleologické etice, která uvažuje pouze důsledky určitého jednání a nehodnotí čin jako takový. Lidé v drtivé většině případů nechtějí být klamáni, i když sami často druhé klamou, a to bez ohledu na důsledky skutečnosti, že se dozvědí mnohdy nepříjemnou pravdu. Nepravda vede k přímé entropii, protože ve chvíli, kdy jí věříme, ztrácíme jistotu o stavu světa. I z tohoto zla samozřejmě můžeme vytěžit nějaké dobro, proto zlo nepřestává být zlem (tím se přikláníme k etice deontologické, podle které je pro hodnocení důležitý skutek jako takový, zatímco jeho důsledky jsou zvažovány až sekundárně). Může-li dezinformace něco pozitivně ovlivnit, pak pouze nepřímo.

Pro nutnost koncipovat pravdivost jako součást definice informace svědčí například princip inverzního vztahu, který vede k tzv. Bar-Hillelovu paradoxu (viz Floridi, 2011). Princip inverzního vztahu je teorie o vztahu mezi pravděpodobností výskytu určitého znaku a informačním obsahem, který znak nese. Méně pravděpodobný znak nese větší míru informačního obsahu.

Z toho důvodu někteří autoři považují tautologii (nutně pravdivou větu) za větu, která nese nulový informační obsah, protože pravděpodobnost, že platí, se rovná jedné. To však vede k tomu, že kontradikce, která má pravděpodobnost, že je pravdivá, rovnou nule, nese maximální informační obsah, což je zjevně paradoxní. Jde o pojetí tzv. „slabě sémantické informace“ (weakly semantic information), pro které pravdivost či nepravdivost věty nehraje roli.

Jedním z řešení tohoto paradoxu je teorie „silně sémantické informace“ (strongly semantic information), podle kterého vnitřně rozporná tvrzení mají nulovou informační hodnotu. Tato koncepce

je založena na pojetí sémantické informace jako správně uspořádaných, smysluplných a pravdivých dat. Tautologie a kontradikce v tomto pojetí mají nulovou informační hodnotu, protože pravděpodobnost platnosti tautologie je 1 a pravděpodobnost platnosti kontradikce je -1. Maximální informaci přináší tvrzení, která jsou správná, přesná a nahodile (ne nutně) pravdivá. Taková informace je nejbližší ke skutečnému stavu světa (tautologie a kontradikce jsou mu naopak nejdále).

Výše uvedené principy s alethickou neutralitou neoperují, pravdivost je součástí definice informace (Floridi, 2011; 2011a; Stodola, 2015; 2016a) a dezinformace je něco, co nesplňuje tuto základní podmínku – je jistým opakem informace, entropií. Tyto principy pak šíření dezinformace zakazují. Floridi se opírá o definici informace jako správně uspořádaných, smysluplných a pravdivých dat, čímž se mimo jiné vyhýbá uvedenému Bar-Hillelovu paradoxu. Stodolova koncepce zapracovává Floridihovo sémantické pojetí informace a obohacuje je o subjektivní podmínky informativnosti. Součástí definice informace se stává její finalita, tj. vytvoření znalosti, přičemž znalost je definována klasicky jako „zdůvodněné, pravdivé přesvědčení“. Má-li vzniknout pravdivé přesvědčení, je třeba, aby pravdivost byla součástí příčiny vzniku znalosti, tj. informace.

Princip informační etiky

První princip přirozeného zákona, který říká, že dobro je třeba konat a zlu se vyhýbat, 53 můžeme označit za základní princip obecné etiky. Chápeme-li informaci jako univerzální princip, můžeme synderezi přepsat do informačně teoretických pojmů, kde informace bude dobrem a entropie bude zlem, a získáme do moderního hávu oděnou tradiční etiku. Pokud informaci chápeme v užším slova smyslu, můžeme uvedené principy zachovat s tím, že budou vymezovat užší pole a budeme je vnímat jako principy etiky speciální. V každém případě pro nás informace bude představovat hodnotu, kde informace bude buď synonymem pro dobro vůbec (obecná etika), nebo synonymem pro speciálně chápané dobro v určité oblasti (speciální etika).

Proč má informace přinejmenším pro člověka hodnotu? Stanislav Sousedík⁵⁴ chápe poznání, tedy získávání znalostí jako jedno ze základních dober spojených s člověkem jako člověkem. Pro člověka je základním dobrem dosáhnout určitého stavu poznání, tedy získat určité penzum znalostí. Informace vede k vytvoření znalosti, tj. k jednomu ze základních dober. Informace je tedy prostředek, jak dosáhnout konkrétního dobra. Jaký tedy je základní princip informační etiky? Domníváme se, že jej můžeme formulovat takto:

Je třeba získávat, vytvářet a uchovávat informace a vyvarovat se získávání, tvorbě a uchovávání toho, co informace nejsou.

Jak rozeznat informace od ne-informací? Zopakujme, že informace jsou data, která mají potenciál vést, nebo aktuálně vedou k vytvoření znalosti. Ne-informace tedy jsou taková data, která potenciál vést k vytvoření znalosti nemají, nebo k vytvoření znalosti aktuálně nevedou. Čím se při oddělování informací od ne-informací máme řídit? Jsou to výše uvedené podmínky informativnosti. Každý agent A, ať už je informace ve vztahu k němu zdrojem, cílem či produktem, by si při práci s daty měl položit následující otázky.

1. Jsou data správně uspořádaná podle pravidel jazyka, v němž jsou kódována (otázky gramatiky, syntaxe atd.)?
2. Mají data smysl, odkazují ke skutečným věcem, vypovídají o nich něco (otázky sémantiky)?
3. Jsou data pravdivá, korespondují s realitou?

4. Jsou data pro informovaný subjekt nová, nejsou redundantní?

5. Odpovídají data informovanému subjektu na otázku, kterou klade, jsou relevantní?

6. Jsou data pro informovaný subjekt srozumitelná, jsou v takové formě, aby je pochopil? Je samozřejmě pravda, že při nepřímé komunikaci, se obracíme často na více subjektů, u kterých se splnění podmínek 5.-6. může odlišovat.

Naprosto nezbytné je splnit objektivní podmínky. U subjektivních podmínek je třeba předpokládat alespoň jeden subjekt, pro který jsou data informativní. Uvažujeme-li o souboru informací důležitá je také kvalita, je třeba přihlížet k tomu, aby soubor informací byl konsistentní, tedy, aby vedle informací neobsahoval i informace vzájemně protikladné (trváme-li na platnosti principu sporu, považujeme samozřejmě přinejmenším jedno z protikladných tvrzení za ne-informaci), přesný, tedy, aby neobsahoval vedle informací i ne-informace, a úplný, tedy, aby nechyběly takové informace, které jsou k pochopení konkrétní situace nezbytné. K tomu, abychom s informacemi správně pracovali, je třeba usilovat zejména o moudrost, tedy dispozici, díky níž jsme schopni řídit informace a znalosti k dosažení konečných cílů života.

Definice informace - dezinformace

Struktura jednání v informační etice

Deontologická informační etika

Teleologická informační etika

Informační etika a ctnosti